

LEGUJABB MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETÜNK.

Második Közlemény.

Bodnár a VII. füzetével befejezván vállalatának első kötetét, terjedelmes előszóban mutatja be álláspontját, melyről az egész magyar irodalomtörténetet tekinti. Ismertetvén Nisard és Taine módszerét, az actio és reactio teljesen új elméletét fejti ki, melyre Guyau nyomán ő maga jött reá s melyre mint legszilárdabb alapra építi fel nagy művét. Szerinte a természet minden mozgása rythmikus, egy lépés előre, egy hátra. A szél rohama szüneteket tart, a fa szabályosan inog, a levél szabályosan lebeg stb. Ez a rythmus pedig onnét ered, hogy a mozgás akadályokra bukkan, mert nincs vacuum, nincs üres tér a természetben. Épen úgy az eszmék világában sincs egyenes mozgás, hanem ritmusos. Az eszme egy nagy lépést tesz előre, egy kisebbet hátra. Ha valamely eszme jobban megragad bennünket, nagyobb lépést teszünk előre, mozgásunk tartósabb lesz, hogy azután szintén nagy legyen a visszahatás. E ritmusos mozgást azzal magyarázhatni meg, hogy az eszmének minden lökéshez pihenésre van szüksége. Ezzel fejthetni meg nemcsak minden ember eljárását, hanem a népek tetteit is . . . Nézzük pl. a protestantismus fölléptét. A renaissance befolyása alatt megtisztult ker. eszme föllépett Németországban. Az új diadalmas eszme rögtön jelentkezett hazánkban is. Az első apostolok Luther hivei valának. Az eszme haladása azonban lassan ment, legalább 40—50 évnél kellett lefolyni, míg az unitarismusig jutott. Ekkor kimerült, elveszté erejét, feltámadt ellene a nemzeti eszme, a fentartó idea, a tekintély, a rend, a fegyelem, a kedély, a család, a régi szokások és erkölcsök eszméje. Újra hatalomra jutott a kath. vallás, győzött a tekintély; de már nem tudta megsemmisíteni az eszme összes sikereit, csak egy részét irtotta ki, a többivel megalkudott, egyeségre lépett. S maga a catholicismus is igen sok változáson ment keresztül. Megszűnt annyira érzéki és babonás lenni, mint a minő volt; tisztább, modernebb fényben jelent meg.

Ilyen elmélkedéssel fejti ki és alkalmazza az irodalomra is B. az actio és reactio elméletét. Még az irodalmi műfajokra is kiterjeszti. Szerinte az actio kora a lyrai, tanítói és gúnyköltészeté, s az actio és reactio határvonalán emelkedik legmagasabbra a lyra, akkor támad Balassa és Petőfi; míg a reactio korában a hatalmas tehetség jeles epikus vagy kitünő drámairó lesz. Manapság a reactio ko-

rát éljük, orthologusok vagyunk nyelvünkben és orthodoxok a valóságban. Míg a XVI. sz.-i prot. hitújítás legszebb nyilvánulása volt az actiónak. Lángra gyújtotta akkor az új eszme az egész közvéleményt. Lelkesedéssel sietett a nép fia Wittembergbe, hogy aztán apostol, hittérítő váljék belőle. Magyarul írt, szólott, mivel az egész nemzetet akarta az actiónak megnyerni. Az országos hatás annyira szívében feküdt a szász Heltainak és Dávid Ferencznek (hát Honter?), hogy elhagyják a német és latin nyelvet s magyarul apostolkodnak.

Szerettük volna, ha B. e nagyérdékű és komoly figyelemre méltó elméletet nemcsak a prot. korra, hanem az egész magyar irodalomra egyaránt alkalmazza. Nem kis érdeklődéssel néznők, mint állítja szembe a magyar pogány költészetet a középkori katholicismussal s a katholicismust a renaissance reactiójával. A renaissance-ra nyomban következő prot. kor heves actiója is talán élesebben megvilágítva tűnhetett volna fel az olvasó szeméi előtt. S ha valóban oly nagyértékű s nem csalóka lidérczfény ez a feltalálás, talán fel is lehet vala osztani az egész nemzeti irodalomtörténetet is az actiók és reactiók koraikra. Ám távol legyen tőlünk, hogy mi az új elmélet erős vagy gyöngye voltáról ítéletet mondjunk. A magyar irodalomtörténet mestereire, Gyulaira, Beöthyre és Sziládyra néz e feladat. Mi neveltetésünk és meggyőződésünkénél fogva az actio emberei, szívünkéből üdvözöljük a nagytehetségű írókat az újabb alkotások terén s csupán csak egyes hiányokra hívjuk fel figyelmét, nehogy elmélete alkalmazása közben „az eddigi téves nézetek helyreigazítása“ újabb meg újabb helyreigazításokat szüljön.

Mindenek előtt örömmel ismerjük el, hogy az eddigi nézetek hangoztatása helyett dicséretes szorgalommal forgatta át B. a régibb magyar irodalom termékeit s mindenütt törekedett lehetőleg a maga lábán járni. Ha nem csalódunk, talán épen ez az egyik oka az itt-ott feltűnő kisebbszerű botlásoknak is, melyeket talán elkerül vala, ha nagyobb figyelmet fordít a mások kutatására. Tanulmányainak önálló volta s az úttörő eredeti irány elfordította figyelmét a már régebb elért eredményektől s az általa föllelt új adatok sok helyt kevésbé jók, mint az elvetett vagy figyelemre nem méltatott régi. A mellett Bodnár kath. nevelésű író, már ez sok hiányra, hogy ne mondjuk: több vagy kevesebb részrehajlásra vezet a prot. kor megítélésénél. A magyar történelemben is rendkívül jártasnak kell annak lennie, ki a részleteket egy új és nehéz elmélet keretébe akarja beleszorítani.

Mindjárt a hitújítás korának bevezetésében csak Lutherrel és Melanchtonnal hirdetteti az új doctrinát Zwingli és Luther helyett. (Rövidre vont korrajzoknál a szabatos és biztos vonás elengedhetetlen!) Guizot és mások után ő is elismeri, hogy a protestánsok az egyetemes papsággal erős lépést tettek a civilisatio terén, de hibáztatja, hogy a bibliának csodálatos becsét tulajdonítottak, sőt az első helyre állították. Szerinte „egy rég elavult könyv föllevenítése nem tartozik a protestantismus kiválóbb cselekedetei közé. A biblia nyújtotta lelki táplálék nagyon kétes értékű; pátriárkai moráljával, imitt-

amott sötét doctrinájával jó lehetett a zsidóság kezdetleges műveltségi állapotában; de pár ezer év után csaknem kizárólagos szerepre juttatni, hátrányos lón a prot. vallásra és főképp a civilisatióra nézve. "Ez mindenesetre határozott és figyelemre méltó vélemény; de úgy tetszik nekünk, hogy kevés igazolást talál pl. az angol nemzet művelődésének történetében. Ugy tetszik nekünk, hogy csak a biblia és nem Luther, vagy Kálvin győzte le a catholicismust. A biblia az újabb civilisatio sarkköve. És vajjon nem helyes dolog-e az egész emberiséget, illetve a mai tanuló ifjuságot, a civilisatio útján előbb a kezdetleges műveltségi állapotokon átvezetni? — Nem vitatjuk. De arra bátorkodunk felhívni a figyelmet, hogy B. kárhóztatása csupán az ó-testamentomra illik, a protestansok pedig inkább az új-szövetséget vették az új világosság szövéténekéül: az ó-szövetség sötét gheztóiba is e szövétnek fényével világítottak be. Látni való tehát, hogy B. súlyos ítélete akár áll, akár esik, de mindenesetre legalább is egyoldalú.

A magyar prózai stil fejlődésére azonban kiváló befolyása volt a bibliának, ezt elismeri a szerző s ebben mi is teljesen igazat adunk neki. Ugyszintén az is igaz lehet, hogy a bibliaolvasás nyomasztólag hatott a magyaros stil kifejlésére. Innen van, hogy a nagy hitvitában a kath. fél, kivált Pázmány stilusa több életet, lendületet, merészebb, élénkebb szint és változatosságot, szóval több eloquentiát mutat, mint a protestansoké; mert a katholikusok csak másod sorban olvasgatták a bibliát s így nyelvök nem tapadt hozzá. Ez is mind szent igaz; csupán annyi hozzá tenni valónk van még, hogy a katholikus eloquentia merészebb, élénkebb, lendületesebb fordulataiban a biblia nem olvasáson kívül némi része egy-egy zsoldos hadseregnek is volt, továbbá volt része a római császárnak és római pápának is.

Szintén némi egyoldalúságot tapasztalunk szerzőben a hitújítás korabeli írók megítélésénél. Az első bibliafordítók B. szerint a XVI. században is katholikusok; pedig visszaemlékezhetnék, hogy már a XV. században nálunk is úgy, mint külföldön, eretnekek törekvése a bibliafordítás. Már az, hogy bibliát nyujt a nép kezébe, gyanút költ a XVI. századbeli író katholikus hitére nézve. Komjáthi és Pesthi vallását kellő adatok híján, most nem vizsgáljuk. De annál szembe szökőbb tévedésnek kell kijelentenünk azt, hogy Sylvestert B. még ma is katholikusnak nézi. Tudjuk, hogy Sylvester theologiai álláspontja eddig sok vita tárgya volt. Ismerjük egyfelől Révész, másfelől Dankó sok utánjárással készült jeles műveit. De ismerjük egyszersmind Türk naplóját is, mely 1871-ben a Századokban hitelesen eldönti, hogy Sylvester Debreczenben luth. lelkész volt, honnan 1558. tájt Lőcsére hivatott meg. Nagy ellentartó volt e meghívásban egyik paptársa Melas vagy Niger, kiből némelyek Méliust faragtak. Ez adat kétségtelenné teszi Sylvester confessionalis álláspontját. S a mi Sylvesterre nézve áll, az nagyon valószínűen Komjáthira és Pesthire, Nádasdyra és a Perényiekre is ráillik. Nincsen miért tehát a humanismust és rotterdami Erasmust fölvenni, hogy e kiváló férfiaknak

az orthodox katholicismustól való külön állását megfejtjük. Mellesleg megjegyezve az is hiánynak tűnik fel előttünk, hogy Komjáthi fordításában írónk csak megróni valót talál, kiváló nyelvészeti értékét pedig egy szóval sem említi. Sziládyban erre nézve méltányosabb bíróra találunk. Azt sem hagyhatjuk szó nélkül, hogy K. műve nem 1532-ben, hanem 1533-ban jelent meg. 1532-ben csak bevégezte a fordítást.

Benczédi Székely Istvánról, ki a XVI. sz. írói közt előkelő helyet foglal el, Bodnárnál azt találjuk, hogy „elméjének ösztövév voltáért“ soká vonakodott a zoltárok fordításától. Kissé gyarlón is végezte, mert sok más társával abban a hibában leledzett (így), hogy nem olvasta a régiebb fordításokat. Könyvének fele mégis magyarázat, melyben előkelő zsidó exegeták szavait használta fel. S oly kedvet kapott a szentírás fordítására, hogy ha ura, Gávai Lukács, „jó néven fogadja, hat rövid napon (így!) mind az egész bibliát Istennek segítségével kibocsátja.“ Csak azért könyörög, hogy addig (t. i. hat napig!) tartsa meg Isten e világi életben.

Komolyabb bemutatásban részesül Heltai Gáspár, kit egy helyt idegennek, más helyen idegen származásúnak mond B. Feltűnik írónknak, hogy Heltai az énekek énekét az egyházra magyarázza. A XVI. sz. közfelfogása volt ez. Ismeretes dolog, hogy maga Kálvin a szabad szellemű Castelliót ez énekek világias értelmezéseért mily elkeseredetten üldözte. A 123. lapon kolozsvári prédikátornak látjuk Heltait, ugyanott „állítólag le is mond állásáról“ s csak az irodalomnak él. A következő lapon mégis kolozsvári „főpásztor.“ A 147. lapon pusztá rágalom, hogy Heltait a papi dézma elvesztének félelme vitte át az unitáriusok közé s a 161. lapon e rágalom a kolozsvári pap ellen újra egész szűkségtelenül ismételve. Bármily nagy gonddal és szépen van Heltainak egyébként élete megírva, „A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról“ szóló kitűnő dialógusát sehol ismertetve nem találjuk. Ugyancsak Heltainak idézett versében ily sorokat olvashatunk: Nem gondol a halál senkivel, nem a pölknek (pörlőknek?) esküvésekkel; sem a döllyeseknek (döllyfös?) haragjával... A 136. lapon bölcs- a bolczu-, bulcsulevél; 166. lapon képmutáló áll a képutaló, képmutató helyett; 170. lapon Balássi Balássi h., 194. lapon Sibolti Péter S. Demeter h., 154. lapon gyöngés gyöngyös h., 200. lapon trinitarius antitrinitarius h., 153. lapon nagy térdet hajtnak sujtnak h. — A 135. lapon Heltai Agendája is oda téved a káték, abcés meg énekes könyvek közé. A 211—213. lapon egy hadi könyvet ismerünk meg a hitvitázó és erkölcsstani irodalom termékei között. Mindez egyszerű gondatlanság vagy sajtóhiba; de irodalmi kézikönyvben kiváló gondot kell fordítani a tévedést okozható hibák kijavítására, mit bizonyára B. maga sem fog elmulasztani uttörő nagy munkájának befejezésekor.

Huszár Gál élete Szabó K. nyomán jól van megírva, Batizi András, Kulcsár György, Hellopoeus, Beythe nemkülönben. Az unitár. Basilius és Csázmái, a luth. Sibolti, Vizaknai Gergely, Gyarmathi Miklós sem kerülték ki szerző figyelmét.

Károlyi Gáspárról Beöthy jeles irodalomtörténeti kézikönyvében azt állítja, hogy jó magyarsággal és értelmesen fordította le a bibliát. Bodnár, úgy látszik, a kath. bibliafordító Káldi után keményebben és talán több igazsággal is ítéli meg Károlyit. Szerinte K. „izlés nélküli bátorsággal és nyers magyarsággal fordítja le Tremelliusát, a biblia egy latin fordítását; csak oly kevéssé törekszik a szépségre, mint a szabatosságra; parlagi könnyűséggel írja le magyar szólamait, mitsem törődve azzal, hogy kivetkőzteti az eredetit nemcsak formájából, hanem értelméből is.“ Ez helyes! De az nem helyes, mit B. bírálatához hozzáfűz: „De úgy látszik, hogy ez is tetszett a reformatio első (?) hirdetőinek. Az a nyers és kemény magyarság bizonyos ódon szint kölcsönze a fordításnak, mely tetszék a hallgatóknak.“ (127. l.)

Felfogásunk szerint a vizsolyi bibliát (melyet mellesleg megjegyezve az esperes és nem superintendens Károlyi, máskép: Radics Gáspár, 1589—90-ben és nem 1589-ben adott ki) egyedül az tette az olvasó közönségnek kedvessé, mert ez volt az első teljes magyar biblia. A fordítás élvezhetőségének nagy érdeme Szenczi Molnár Albertet, a második kiadás sajtó alá rendezőjét illeti, kinek ref. aai a mult évi kegyeletes jubileum alkalmával elfeledték a K. koszorújának egy levelét bár hálaképen felajánlani. Molnár kiadása a tömörked rövidítéssel kissé nehézkes olvasású ugyan; de mégis ez veté meg alapját a luth. és unitár. felekezetűeknek is oly kapossá vált későbbi kiadásoknak.

Bodnár a prot. hitújítás főbb mozzanatait egynéhány fő szereplő gondosabb és terjedelmesebb életrajzával illusztrálja. Míg a kálvinizmus első hirdetői közül sajátságos egyoldalúsággal Ozorainak csak munkáit ismerteti s életéről mit sem szól; Dévai Biró Mátyásnak ellenben életét írja bőven le, munkáinak ismertetése azonban elmarad: addig Heltai és Dávid F., Mélius, Félegyházi, Károlyi és Bornemisza Péter mind életeseeményeik, mind irodalmi működésök tekintetében kiváló figyelemmel vannak tárgyalva és csaknem egy-egy külön tanulmányt ad bemutatásuk.

Heltaira nézve megtettük már észrevételeinket. Félegyházira jóformán Bodnár hívja fel először nemzeti irodalomtörténetünk méltató figyelmét. Azt ugyan neki sem hiszszük el, hogy 1570-ben, mint debreczeni tanár, számul tanítványa kíséretében Kolozsvárra jött volna, honnan hihetőleg az unitárius mozgalom következtében és a debreczeniek kérése folytán 1571-ben tért vissza. Ez érdekes és tisztázásra érdemes adat volna. Kár, hogy B. forrását nem nevezi meg. A Bornemisza kiválóan érdekes életrajzát rosszul zárja be az a téves adat, hogy Thury Etele szerint kálvinista püspök volt volna: holott Th. felületes dolgozata ellenében már 1887-ben kimutatták Bornemisza lutheranus voltát.¹⁾ Károlyi Péter terjedelmes életrajzát már több szembeötlő ellenmondás zavarja. Végső művét a 159.

¹⁾ Zoványi: B. P. vallásfelekezeti álláspontja. Tanulmányok a m. prot. egyház és irodalom köréből. Sárospatak, 1887. 71—86.

lap pl. „világos és mérsékelt előadásúnak“ mondja s ugyane műről a másik lap megjegyzi: „indokolása rendkívül naiv és bohó“ s pár sorral alább meg mutatványul ily mérsékelt kifejezések állanak: „az római pápa a nagy parázna és az ő hóhéra: császárak, királyok... Vajha azt meggondolnák az váradi pápisták, kik még a sz. László lova farkát erősen tartják és tisztelik.“

Ugyane 160. lapon a Károlyi életének rajzában feltűnő időzavart is észlelünk. A 158. lapon szintén évzavar van, mi abból eredt, hogy írónk Hoffhalter Rudolf atyjával, Ráfáéllal, összetéveszti. Ráfáéll hagyta ugyanis oda a kálvinistákat; Rudolf meg éppen visszatért közejök s Rudolfot az 1572. végén elhalt Mélius. Rosszhalternek 1584. után ugyan hogy czímezhetette volna?

Mélius Péter és Dávid Ferencz életrajza a legérdekesebb reánk nézve B. művében s nem egy szónk fér mindkettőhöz.

Mélius élete feltűnő pongyolán indul. „Ő (germanismus) Horhiban Somogy megyében (így) született, a után Németországba ment tanulását végezni.“ Ezek után a Kálvin egyházát állítja B. leg-erősebbnek a prot. felekezetek közt, a mi a XVI. sz.-ra nézve nem áll. „Svájcz puritanismusokat hazánkban is megőrizték“ folytatja tovább szerzőnk, feledvén azt, hogy a puritanismus hazája nem Svájcz. Az igaz, hogy rég idő óta kedves illusiójuk reformatusainknak a B. által mondottak; de ne feledjük, hogy Kálvin halálával eszméinek hatása is gyorsan elhanyaglott s emléke Svájczban ma már csak a történelemé. Más is könnyen úgy járhat, mint legújabban Szabolcska, ki a Vasárnapi Ujság számára még Genf lakóinak arczvonásaiban is a debreczeni civist fedezte föl s csakhamar rá csalódva írja meg a debreczenieknek, hogy az ottani reformatusok unitáriusok inkább, mint kálvinisták. ¹⁾

Ezért hibázathatónak véljük Bodnárnál is azt, hogy az ilyesféle jól ismert alaposágú orthodox önáltatásoknak engedve, a kálvinisták jellemét maga is „egészen különállónak“ nyilatkoztatja, s nem veszi figyelembe az egész alföld magyarságát valláskülönbség nélkül összekötő rokon vonásokat. „Közöttük telepedett meg Mélius Péter“, folytatja B., elfeledvén, hogy Debreczen Mélius odatelepedésekor (sőt még maga Mélius is ekkor, t. i. 1558-ban) lutheranus volt s az alföldi ekklézsiák is csak 10 év múlva, az 1568-iki debreczeni zsinaton álltak Kálvin hitére. B. szerint „a kálvinisták gondosan megőrizték a nemzeti hagyományokat“: vegye fontolóra, mit csináltak Mélius párthivei a XVI. sz.-ban Szent István és Szent László emlékével meg Szent László sirjával. Nem áll az sem, hogy Mélius irodalmi munkássága nyolcz évre terjedt, 1562—1570-ig; hisz már 1561-ben Bodnárnál is láthatólag ad ki munkákat. A Szabó Károly felsorolta 15, a Zoványi kimutatta 3 munkán kívül „Az Aran Tamás hamis és eretnek tévelygésiben“ is találhatunk az 50. lapon

¹⁾ V. ö. „The Church of Geneva, for example, is a free Church . . . and in the city of Geneva, out of 61,000 inhabitants, we learn that 40,000 are Unitarians“. John Orr: Unitarianism in the present time. London, 1863. 254.

egy elveszett könyvére hivatkozást; 1570-ben meg a mi Basiliusunkkal is írásban vetekedett, „mely néhol most is találtatik.“¹⁾ (Magyar Athenás: 174.) Ugyancsak Zoványiról B. azt mondja; „azt is valószínűnek tartja, hogy Mélius mind a krónikák könyvét, mind a többi történeti könyveket lefordította a szentirásból.“ Hogyan, hát „A két Sámuel könyvei és a két királyi könyvek“ nem forgottak volna Bodnár kezén? Hiszen ott vannak ezek Jób könyvével együtt a Szabó Károlynál megnevezett Mélius-féle művek közt is. Sajátságos, hogy B. Mélius bibliafordításait is úgy bírálja meg, mintha a rég elveszett Uj-testamentomról volna ott szó. (115. l.) Ugyanerről azt állítja, hogy nyomtató helyének Ballagi Aladár Czeglédet gyantítja. Mi hihetőbbnek tartjuk a kecskeméti anyakönyv feljegyzését, mely szerint M. új-testamentoma Debreczenben jelent meg. (Sárospataki Füzetek. 1859. 66. Balogh: Magyar prot. egyháztört. 12.) Ballagi is tudtunkkal a nyomtatás helyéül Debreczent nézi.

Nem a leghelyesebb az sem, hogy az 1563-ra következő évben, tehát 1564-ben adatja ki Méliussal Arany Tamás ellen írt legügyesebb vita-iratát, mit voltaképp 1562-ben adott ki s ugyancsak gyöngén áll ez időhöz kötött emez észrevétele is: „Az unitáriusok is látták, hogy hatalmas ellenféllel ütköztek össze.“ 1565. előtt a két felekezet összeütközéséről hazánkban aligha lehet szó. Annak felhozását ellenben igen találónak tartjuk, hogy Mélius főrangú nő pártfogóihoz így ír: „Nagy kegyelme ez az úrnak, hogy az Lázár túróslába nyalására ebeket, az Illés, Elizeus éltetésére (B.-nál: eltétetésére) asszonyállatokat támaszt.“ Ez valóban a debreczeni reformator legkenetesebb hangja. Azt is oda lehetett volna jegyezni teljesség kedvéért, hogy ugyancsak Mágócsi Gáspárnét Mélius drága prémű ruhákkal kecsegteti a men y o r s z á g b a n . A János jelenésinek magyarázatára írt ajánlás is jellemzés tekintetében komoly figyelemre volna méltó.

A számtalan gyöngébb-erősebb emberi gyarlóság mellett Méliusnak igazi nagysága a rendíthetetlen bátorság, a fáradhatatlan, bár sokszor csak kicsinyes eredményű szorgalom s a pártfelek szoros egybetartása, vagy a mi egy ezzel: a kiváló szervező tehetség. Nem találjuk ezeket határozott körvonalakban kifejtve B.-nál. Ellenben, a mit ő világosan kifejez, azt sok helyen nem írjuk alá. Így köztudomás szerint nem áll az, hogy Méliust dicsőség és fejedelmi kitüntetés nem támogatta. Az is gyöngé alapon áll, hogy dogmatikai és morális magyarázatai elismerést érdemelnek. Nem mondja ki B., mi csoda elismerést ért; ugyanazért mi is más alkalomra halasztjuk e különös dogmatikai és morális magyarázatok jellemzését. Az sem

¹⁾ Ujabbán az unitár. főiskola könyvtárában is került elő két ismeretlen műve Méliusnak. Mindkettőt az unitáriusok ellen írta, egyiket 1570-ben, másikat 1571-ben. Utóbbiban egy latin munka kiadását is igéri, mi szintén elveszett. A megtalált két mű érdekesen fejezi be Mélius harcát Belial és Belzebub fiai, az eretnek varga Francisco Bland-latrak ellen. Méltató ismertetését a Ker. Magvető 1892. évfolyamában fogjuk közzétenni.

egészen helyes, hogy B. szerint benne találták a reformatusok legkitünőbb apostolukat. (Szegedi Kis István Méliusnál sokkal nagyobb alak.) Ellenben az itt következő részletet Mélius jellemzéséből érdekesnek tartjuk közölni olvasóinkkal a kiválóan találó vonásokért:

„Korlátolt fő, a ki merev és rideg; mert nem lát tovább, mindig maga elé néz; nem szeret vizsgálódni, hanem a miről meggyőződött, ahhoz körömszakadtig ragaszkodik. Ezért művei sem tesznek reánk kedvező benyomást. Néha eltaszítanak bennünket. Kedvünk ellenére csak a fanatikus papot, a rajongó sectariust, a reformatus inquisitort látjuk benne. A jámbor, a vallásos embert, a ki föllelkesül az istenieken, ragaszkodik az égiekhez s a ki e lelki boldogság okáért szeretne magához emelni minden embert, nem találni benne. Erős volt a logikája (?), de annál hidegebb a szíve. Nem tudott melegen érezni. Az eszmék hullámozásának idején mindenesetre sokat nyertek benne a kálvinisták: megerősítette, meggyökereztetette doctrinájukat, melynek Kálvin-féle ridegségében méltó képviselője volt.“

„Mélius irálya nem közönséges, nem lapos, nem untató. Értelmesen, világosan ír . . . Különben durva erő van stylusában. Gyűlölet mutatkozik vitázó soraiban. Nem akar, nem tud megalkudni a nézetekkel; nem habozik meggyőződésében, nem enged állításában. Makacs és megcsökönysödött magaviseletében. A genfi Kálvin magyar földre telepítve. Mikor úgy hullámozottak a theologiai nézetek, mint a hatvanas években, ő ridegen elutasít minden változást, minden gyöngeséget. Nem hiába féltek, rettegtek tőle. A mit Kálvin megtett Servettel, ő meg tudta volna tenni nálunk másokkal, ha módjában lett volna. Szerencsére János Zsigmond ült a fejedelemségben . . .“

KANYARÓ FERENCZ.

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1891. NOV.

(A francia irodalom erkölcsi megújulásának, az iskolai ifjuság gondolkodása módjában a vallási irány felébredésének jelei. — A pogányság vége. Irta Boissier Gaston, a francia akadémia tagja. Két köt. Hachette, 1891.)

Szerkesztő ur!

Nekem úgy tetszik, hogy gyakran felemlítették a francia irodalomnak aljasságát, és azoknak a materialisticus eszméknek a nyereségét, a melyek harmincz év óta nálunk uralkodnak. Nem állítom, hogy igazságtalanság lett volna erre mutatni és ezt megbélyegezni. Igen helyesen történt, de azt hiszem, hogy egyoldaluan ítélték. Azt hiszem, hogy a más nemzetek gondolkodása és irodalma is járult ahhoz a maga részéről; nem lehet tehát Franciaország monopoliümának tekinteni. És ha látom azokat a nyilatkozatokat, a melyeket az idegen lapok mindennap hozzánk hoznak, azt kell hinnem, hogy az erkölcsi színvonal másutt sem magasabb, mind nálunk. Azonban mások hibájával nem lehet, nem szabad a magunkét menteni. Megismervén hibás voltunkat, javulásunkra kell törekednünk. Számos jelenségből úgy látszik, hogy az ifjabb francia nemzedékek, melyek elékerülnek, egészen kigyógyultak azokból az irodalmi és egyéb esztelenségekből, a melyek a császárság kora óta nálunk napi rendben voltak és a melyek éppen a császárság fertőztető következményei. Szemmel látható ébredés van mind az egyetemek, mind az iskolák ifjuságának szellemében. Igen vigasztaló és bátorító jelenség, midőn látjuk, hogy tanuló ifjuságunk a materializmusnál magasabb elvet keres, s kijelenti, hogy legalább Krisztus szellemére szükségünk van. A napokban ugyanis a párisi tanulói társulatoknak egy nagyon népes conferentiáján az elnök ezeket mondotta: „Mindenek előtt el kell ismernünk, hogy sem a tudomány, sem a demokratia egy magára nem elégséges; mert egy magasabb elv nélkül csak vak erők. A modern tudomány kezdeténél még volt egy magasabb eszme, mely az emberi lélekbe be volt oltva. És a demokratia csak vak küzdelem lenne az osztályok és érdekek között, ha az igazság és jóakarat lelke nem vezérelne. Tehát a szellemnek kell vezérelni a modern fejlődést és a szellemenben ennek legmagasabb, leghathatósabb, legtermékenyebb elve a szeretet. — A kereszténység mint tan, két-